

УДК 94(477.72)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-37-6>

СЛІДЧА СПРАВА ЯКОВА БЕР-БАЄРА, ЗАВІДУВАЧА ХЕРСОНСЬКОЇ ІНФЕКЦІЙНОЇ ЛІКАРНІ, ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

Кузовова Наталя Миколаївна,

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії, археології
та методики викладання*

Херсонського державного університету

kuzovovanatala@gmail.com

orcid.org/0000-0002-4691-7258

Мета роботи – дослідити одну з маловідомих сторінок історії Голокосту в Херсоні за матеріалами слідчої справи Якова Вільгельмовича Бер-Баєра, що зберігається в державному архіві Херсонської області. **Методи дослідження.** Під час дослідження було застосовано метод архівної евристики, за допомогою якого було виявлено вказану справу в фонді Служби безпеки України в Херсонській області. Щоб перевірити інформацію, яку містить справа, застосовувались методи джерелознавчого аналізу: вивчені обставини заведення слідчої справи, здійснено порівняльний аналіз подібних за змістом справ, розпочатих радянськими органами держбезпеки в цей період за схожими звинуваченнями, проаналізована структура справи щодо визначення повноти складу документів. Дотримуючись принципу історизму досліджено контекст історичної епохи: події, що стали основою звинувачення – Голокост під час Другої світової війни в Україні, причини, мотиви та наслідки роботи органів держбезпеки, що стосувались не лише виявлення та покарання нацистів та їхніх посібників, але й застосування політичних репресій до національних меншин, зокрема німців. Для цього були залучені архівні документи з архівного відділу СБУ в Херсонській області, Держархіву Херсонської області, наукова література, періодичні видання та спогади очевидців. **Результати дослідження.** Аналіз історіографічної та джерельної бази показав, що події, описані у справі, відбувались на території м. Херсона в 1941 р., у їх епіцентрі опинились євреї – пацієнти Херсонської інфекційної лікарні, заарештовані та розстріляні нацистською окупаційною владою. Вивчення аналогічних практик у лікарнях на території окупованої України дозволяє стверджувати, що керівництво лікарень так чи інакше залучалось до виявлення єврейського населення нацистами і в окремих випадках безпосередньо керувало вбивством своїх пацієнтів; виявлення єврейського населення в лікарнях усіх типів за лікарняними справами пацієнтів та свідченнями медичного персоналу безперечно проводилось нацистами. **Висновки.** У результаті дослідження в науковий обіг введено нове джерело з історії Голокосту – слідча справа Бер-Баєра, що містить інформацію про вбивство пацієнтів-євреїв Херсонської інфекційної лікарні. Її вивчення показало, що причетність головного лікаря до загибелі його єврейських пацієнтів не стала центральним звинуваченням. Бер-Баєр був засуджений як особа німецької національності – фольксдойче, проте, на відміну від багатьох німців, реабілітованих у радянські часи, його судимість не була знята через колабораціонізм – він був реабілітований лише в 1993 р. Можливою обставиною для пом'якшення вироку стало те, що Бер-Баєр, пізніше перебуваючи в Чехо-Словаччині, рятував пацієнтів, зокрема євреїв, від переслідування гестапо.

Ключові слова: Голокост, лікар, Бер-Баєр, інфекційна лікарня, Херсон, КДБ, слідство.

INVESTIGATIVE CASE OF YAKOV BER-BAYER, HEAD OF THE KHERSON INFECTIOUS DISEASES HOSPITAL, AS A SOURCE ON THE HISTORY OF THE HOLOCAUST

Kuzovova Natalia Mykolaivna,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of History, Archeology and
Teaching Methods*

Kherson State University

kuzovovanatala@gmail.com

orcid.org/0000-0002-4691-7258

Purpose is to investigate one of the little-known pages of the history of the Holocaust in Kherson on the basis of the investigation case of Yakov Wilhelmovich Ber-Bayer, this is stored in the state archives of the Kherson region. **Research methods.** During the research the method of archival heuristics was used, with the help of which the case was identified in the fund of the Security Service of Ukraine in Kherson region. To verify the information contained in the case, methods of source analysis were used: the circumstances of the investigation were studied, a comparative

analysis of similar cases initiated by the Soviet security services during this period on similar charges, analyzed the structure of the case, to determine the completeness of documents. Following the principle of historicism, the context of the historical epoch is studied: the events that led to the accusation – the Holocaust during the Second World War in Ukraine, the causes, motives and consequences of state security bodies in relation to national minorities, in particular Germans. **For this purpose**, archival documents from the archival department of the SBU in the Kherson region, the state archives of the Kherson region, scientific literature, periodicals and eyewitness memoirs were involved. The results of the study: analysis of historiographical and source base showed that the events described in the case took place in Kherson in 1941, in their epicenter were Jews – patients of Kherson Infectious Diseases Hospital, arrested and shot by the Nazi occupation authorities. A study of similar practices in hospitals in occupied Ukraine suggests that hospital managements were involved in the Nazi identification of the Jewish population and in some cases directed the killing of their patients. The identification of the Jewish population in hospitals of all types on the basis of hospital cases of patients and the testimony of medical staff was undoubtedly carried out by the Nazis. **Conclusions.** As a result of the research, a new source on the history of the Holocaust was introduced into scientific circulation – the Ber-Bayer investigation case, which contains information about the murder of Jewish patients at the Kherson Infectious Diseases Hospital. Her study showed that the chief physician’s involvement in the deaths of his Jewish patients was not a central charge. Beer-Bayer was convicted as a German national – Volksdeutsche, but unlike many Germans rehabilitated in Soviet times, his conviction was not revoked due to collaborationism – he was rehabilitated only in 1993. A possible mitigating factor was that Ber-Bayer, later in Czechoslovakia, saved patients, in particular Jews, from persecution by the Gestapo.

Key words: Holocaust, doctor, Beer-Bayer, infectious diseases hospital, Kherson, KGB, investigation case.

1. Вступ

Медичні установи та їхня діяльність на території окупованого СРСР в роки Другої світової війни – тема, що не втрачає актуальності. У сфері уваги дослідників – система охорони здоров’я, медичних закладів, медичної освіти та умови надання населенню медичних послуг під час окупації (Боган, 2011; Карташов, 2020; Кицак, 2018). Жодна з цих робіт не оминає теми знищення лікарів та пацієнтів-євреїв, вбивства пацієнтів психіатричних, геріатричних лікарень, інтернатів для інвалідів. У сучасній історіографії Голокосту ця тема також усталилась як окремий предмет дослідження (Венгер, 2016; Грінченко, 2020; Лауер, 2010; Руккас, 2020). Із розсекреченням та удоступненням для дослідників колишніх архівів КДБ у науковий обіг уводяться матеріали слідчих справ про залучення окупаційною владою медичного персоналу до вбивства їхніх пацієнтів, у наукових колах обговорюють особливості роботи історика з цими специфічними джерелами (Венгер, Грінченко, 2017; Грінченко, 2020: 16). Порівняно не так багато досліджень, що присвячені вбивству окупаційною владою хворих на інфекційні захворювання (туберкульоз, тиф) (Карташов, 2020: 24, на прикладі Білорусі), епідемії як приводу до знищення єврейського населення та військовополонених, скупчених в антисанітарних умовах у місцях примусового утримання (трудова табора, гетто) (Лауер, 2010: 91, 113–114, 170–171, на прикладі Житомирщини). Поширення інфекційних захворювань та погіршення епідемічної ситуації під час війни становило загрозу для життя всього населення на окупованій території. Але для єврейського населення, котре уникнуло розстрілів у перші місяці осені 1941 р., воно становило особливу небезпеку, оскільки відповідно до розпоряджень окупаційної влади всі інфекційні хворі відправлялись до спеціалізованих лікарень

та відділень, де, крім смерті від хвороби за мінімального лікування, їм загрожувало негайне знищення за етнічною ознакою.

Метою дослідження є вивчення однієї з мало-відомих сторінок історії Голокосту в Херсоні за матеріалами слідчої справи Якова Вільгельмовича Бер-Баєра, що зберігається в Державному архіві Херсонської області, а саме знищення євреїв – пацієнтів інфекційної лікарні.

Методи дослідження. Під час дослідження було застосовано метод архівної евристики, за допомогою якого було виявлено вказану справу в фонді Служби безпеки України в Херсонській області, передану до Держархіву Херсонської області в 2018 р. Щоб перевірити інформацію, яку містить справа, застосовувались методи джерелознавчого аналізу: вивчені обставини заведення слідчої справи, здійснено порівняльний аналіз подібних за змістом справ, розпочатих радянськими органами держбезпеки в цей період за схожими звинуваченнями, проаналізована структура справи щодо визначення повноти складу документів. Дотримуючись принципу історизму досліджено контекст історичної епохи: події, що стали основою звинувачення – Голокост під час Другої світової війни в Україні, причини, мотиви та наслідки роботи органів держбезпеки, що стосувались не лише виявлення та покарання нацистів та їхніх посібників, але і застосування політичних репресій до національних меншин, зокрема німців. Для цього були залучені архівні документи з архівного відділу Управління СБУ в Херсонській області, зокрема матеріали оперативного слідства, що супроводжували діяльність Надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників у Херсонській області, та матеріали подальших слідчих дій з розшуку нацистських злочинців та їх посібників, опубліковані джерела з Держархіву Херсонської області,

наукова література, періодичні видання та спогади очевидців.

2. Виклад основного матеріалу

Розділ 1. Система установ охорони здоров'я під час окупації та Голокост

Місто Херсон було окуповане військами нацистської Німеччини та їхніми союзниками 18 серпня 1941 р. Під час свого перебування в місті німецька окупаційна влада організувала та проводила масові вбивства цивільного населення та військовополонених (Херсонщина за часів нацистської окупації, 2010). За матеріалами слідства, що проводилось органами держбезпеки у 1944–1947 рр. («далеко не повними», як зазначено у доповідній записці заступнику Міністра держбезпеки УСРР Єсипенку начальника управління МДБ УРСР по Херсонській області Крашеннікова від 12 лютого 1947 р.¹ (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1). 1946: 137–143), за національною ознакою в Херсоні лише восени 1941 р. було вбито 10 тисяч осіб єврейського населення (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1). 1946: 162) та до 300 осіб ромів (Бесонов, 2020: 215). Вбивства не припинялись протягом 1941–1944 рр. – до моменту звільнення Херсона від нацистських загарбників 13 березня 1944 р. Зокрема, на місцеві управи покладался обов'язок реєструвати всіх євреїв та надавати їхні списки окупаційній владі (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1). 1946: 63, 63а). Подібні функції щодо євреїв-лікарів та пацієнтів лікарень мали виконувати органи управління охороною здоров'я, що передавали відомості у СД (Aussenstellen) (Без строка давності, 2020, ч. 2: 346–347, про розстріл миколаївських лікарів-євреїв). Таким чином, структура органів охорони здоров'я використовувалась для виявлення та вбивства єврейського населення. У Херсоні загальна кількість населення, вбитого за період окупації нацистами, становила 20 тисяч осіб (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1). 1946: 137). Від тортур, голоду, ран, епідемій у місцях примусового утримання загинуло ще 40 тисяч осіб – військовополонених та в'язнів Херсонської тюрми. Ці дані увійшли до звіту міської надзвичайної комісії

з розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів на території м. Херсона (Херсонщина за часів нацистської окупації, 2010: 14). Станом на 1947 р. Херсонською обласною прокуратурою було притягнуто до кримінальної відповідальності 204 особи (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 137), винні в злочинах, передбачених ст. 54-1 КК УРСР, не рахуючи звинувачених, що фігурували у судових процесах прокуратури Миколаївської області за злочини, вчинені на території Херсона (Без строка давності, 2020, ч. 2: 390–391).

Слідством були встановлені імена нацистських злочинців та їхніх посібників, зокрема, серед них були лікарі, котрі проводили медичний огляд молоді, яку відправляли на примусові роботи в Німеччину (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 76), проводились слідчі дії щодо лікарів та медперсоналу Херсонської психіатричної лікарні, пацієнти якої були розстріляні (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 40–45 зв.).

Документи лікарень м. Херсона періоду окупації практично не збереглися: фактично, крім картотеки амбулаторних справ Херсонської нарлікарні № 1, фондів відділу охорони здоров'я Нововоронцовської районної управи, Голопристанського курорту Голопристанської райуправи та Зеленівської лікарні Херсонського райвідділу охорони здоров'я, представлених незначною кількістю справ, документи про діяльність лікарень, боротьбу з інфекційними хворобами тощо відсутні (Путівник, 2003: 454–455). Проте у слідчих справах та матеріалах Херсонської комісії з обліку збитків і зlodіянь, вчинених нацистським загарбниками та їхніми спільниками, фігурує їхній персонал та міститься інформація про долю їхніх пацієнтів. Найменш відомою досі була Херсонська інфекційна лікарня, точніше Херсонська 1-ша інфекційна нарлікарня.

До війни окремої інфекційної лікарні в Херсоні не було (КНП «Херсонська обласна інфекційна лікарня ім. Г.І. Горбачевського», сайт), але під час війни разом з голодом та розрухою почали швидко поширюватись інфекційні хвороби (Карташев, 2020: 24). Окупаційна влада розпорядилася взяти на облік увесь наявний медичний персонал. При міських управах були організовані медичні відділи. На прикладі Полтави ми можемо переконатись, що лікарів та медперсоналу залишилось мало, про це пише газета «Голос Полтавщини» (6 листопада 1941 р.). Найбільш облаштовані лікарні віддавались під німецькі військові шпиталі (Карташев, 2020: 24). Цивільне населення потрапляло у сферу уваги окупаційної влади щодо медичного обслуговування лише в зв'язку із загрозою поширення інфекційних хвороб

¹ На той момент справа Надзвичайної комісії з розслідування зlodіянь німецько-фашистських загарбників у Херсонській області, що завершила свою роботу в 1944 р., була передана в Москву загальносоюзній комісії та в Херсонський обласний державний архів, за винятком матеріалів, що містили інтерес для оперативних слідчих дій, зокрема копій позитивів фотодокументів, окремих показів свідків, списків підозрюваних та робочих матеріалів (інструкцій, листування, доповідних записок тощо). Згадана доповідна записка пов'язана з подальшим розшуком нацистських злочинців та їхніх посібників, що проводились органами держбезпеки.

Рис. 1

(Шайкан, 2005: 210, 213), а згодом – проходячи медичне обстеження перед вигнанням на примусову працю до Німеччини. У якісь моменти допомога хворим на інфекційні захворювання надавалась безкоштовно (Шайкан, 2005: 212), навіть єврейському населенню (Шайкан, 2005: 214), але водночас тисячі військовополонених та в'язнів гетто ставали жертвами епідемій (Шайкан, 2005: 256), окупаційна влада підозрювалась також у навмисному поширенню інфекційних хвороб у таборах серед військовополонених (Карташев, 2020: 25) (рис. 1).

Епідеомологічна ситуація почала загострюватись наприкінці 1941 – в 1942 рр. Так, у газеті «Голос Волині» з'являється постанова Житомирського міського управління від 17 лютого 1942 р., яка зобов'язувала «населення міста у випадку інфекційного захворювання негайно хворого направляти в лікарню... Зобов'язати лікарів, які провадять лікування хворих на дому, негайно відправляти хворого до інфекційного відділу лікарні, а у випадку відмовлення сповістити Інспектуру Охорони Здоров'я при Міському Управлінні». З цієї постанови ми дізнаємось перелік інфекційних хвороб, що набули поширення: «плямистий тиф, черевний тиф, дифтерія, дизентерія, скарлатина» (рис. 2).

Розділ 2. Справа Бер-Байєра

18 жовтня 1942 р. у херсонській місцевій газеті «Голос Дніпра» з'явилося не зовсім звичайне для того часу оголошення-подяка: «Висловлюю свою щиру, найсерdecнiшу подяку головному лікареві першої інфекційної нарлікарні п. БЕР-БАЙЄРОВІ Якову Вільгельмовичу, а також всьому медичному й технічному персоналу цієї лікарні за лікування та активне сприяння у скорішому видужуванні мого сина АНАТОЛІЯ та мене від тяжкої хвороби – черевного тифу. Міцно тисну Ваші руки. Бажаю

й наступної творчої роботи в галузі поліпшення народного здоров'я. Агроном Середа» (рис. 3).

Це оголошення інформує про існування інфекційної лікарні в м. Херсоні за часів окупації (в Херсоні перша інфекційна лікарня за радянських часів була відкрита лише в листопаді 1955 р. у районі Карантинного острова на 100 ліжок). Але свого часу це оголошення, ймовірно, зіграло фатальну роль у долі херсонського лікаря Якова Вільгельмовича Бер-Байєра. Органами держбезпеки ретельно вивчалась періодична преса часів нацистської окупації, вівся її перелік, відзначались статті, що

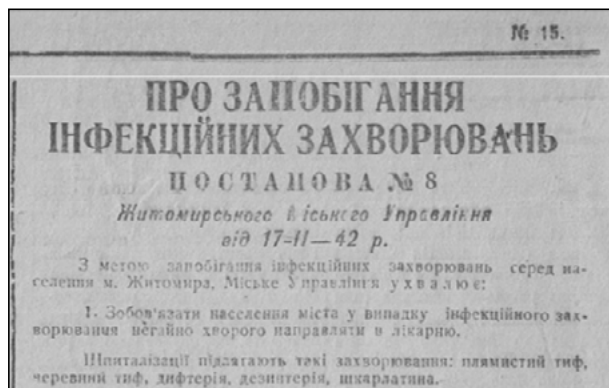

Рис. 2

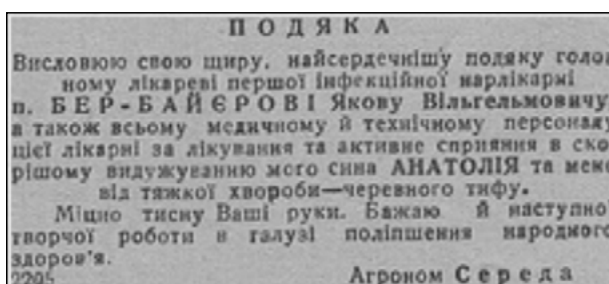

Рис. 3

містили інформацію, цікаву для слідства. Можливо, саме під час такого перегляду ця подія Бер-Баєру зацікавила слідство.

Бер-Баєр був заарештований та притягнутий до кримінальної відповідальності в квітні 1946 р. транспортним відділенням МДБ Сталінської залізниці «за приналежність до агентури інорозвідувальних органів та зраду Вітчизни» (Держархів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 170, арк. 2). У ході слідства було з'ясовано таке: «Я.В. Бер-Баєр у 1941 р. перед початком Вітчизняної війни, працюючи ст. лікарем лікарні м. Херсон, при підході німців евакуюватись не побажав. Залишився на тимчасово окупованій території. Будучи за національністю німцем, Бер-Баєр з приходом у Херсон німецьких загарбників запропонував свої послуги працювати за спеціальністю і був призначений завідувачим інфекційної лікарні. Працюючи на цій посаді та виявивши свої активні пособницькі та зрадницькі дії на користь окупантів, будучи вороже налаштованим проти радянських громадян, Бер-Баєр у листопаді місяці 1941 року всіх радянських громадян єврейської національності, котрі перебували на лікуванні в інфекційній лікарні, відправив до тюрми, а згодом всі вони німцями були розстріляні» (Держархів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 170: 2). Також Бер-Баєру інкримінували прийняття германського підданства (підтверджуючі документи у справі відсутні) та користування привілеями, встановленими для німців: він отримував підвищену заробітну платню та спецпайок (Держархів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 170: 3). За матеріалами справи, 1942 р. Бер-Баєр був завербований у нацистську розвідку «Абверштелле Півдня України» і був зв'язковим такого собі Стангулова, співробітника Абверштелле (Держархів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 170: 4). У 1943 р. із сім'єю виїхав до Німеччини. Із усього списку звинувачень Бер-Баєр зізнався лише в прийнятті германського підданства та користування пільгами фольксдойче. Дніпропетровські слідчі залучили покази свідків, що доводили звинувачення, зокрема дружини Бер-Баєра, Євгенії. Оскільки справа розглядалась у Дніпропетровську, це не було продуктивним для ведення слідства, виникає питання: чи прагнуло слідство взагалі з'ясувати обставини загибелі єврейських пацієнтів Бер-Баєра? На перший погляд, воно тривало більше року, але це не означало, що весь цей час велись активні слідчі дії: дніпропетровський слідчий Романов відправив справу на розгляд у Москву, де вона «зависла» майже на рік, аж поки дружина засудженого не звернулась до голови Особливої наради при МДБ СРСР з проханням прискорити її розгляд через поганий стан здоров'я чоловіка. До справи були залучені довідки та характеристики з установ,

де Бер-Баєр працював після Херсонської інфекційної лікарні, зокрема управління праці Бржецлав (Чехо-Словаччина), самоврядування Валтіце (Фельдзберг) (Чехо-Словаччина). Окружний народний комітет у Малацках засвідчив, що Бер-Баєр, працюючи лікарем-асистентом у Валтіце, надавав допомогу іноземним робітникам, зокрема євреям, рятуючи їх від примусових робіт та гестапо. Згодом, перебуваючи у радянському фільтраційному таборі, Бер-Баєр знову не сидів без діла. З 06 липня по 25 жовтня 1945 р. він працював лікарем санчастини СПП80 Управління по репатріації, а згодом в.о. керівника, заступником керівника та завідувачем стаціонару цієї санчастини. З 12 по 25 листопада 1945 р. Бер-Баєр працював у таборі для визволених військовополонених та громадян № 304 і відповідальним лікарем санчастини 6-ї дільниці. За цими місцями роботи Бер-Баєра характеризували виключно з позитивного боку, як професіонала, організатора, особливо відзначаючи його гуманне та чуйне ставлення до пацієнтів. 24 грудня 1945 р. Бер-Баєр у Херсоні отримав довідку від 1-го відділення міліції управління НКВС по Херсонській області, в якій зазначалось, що він повернувся з території Німеччини (Держархів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 170: 2–16).

Яків Вільгельмович Бер-Баєр народився 05.10.1894 у м. Херсон, отримав вищу медичну освіту в 1918 р. у Новоросійському університеті, з 1921 по 1932 р. працював у нарлікарні № 2 м. Херсон, на початку кар'єри під час голоду 1921–1923 рр. працював ординатором інфекційного відділення, а потім, коли воно закрилось, – терапевтичного відділення. В 1932 р. був запрошений на посаду завідувача інфекційного відділення нарлікарні № 1. Дружина наголошувала, що Бер-Баєр має 30-річний стаж, є кваліфікованим інфекціоністом і ще може прислужитись радянській медицині (Держархів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 170, арк. 2–16).

Відповідно до доповідної записки Міністра юстиції СРСР Ричкова заступнику голови Ради міністрів СРСР Молотову про встановлення міри покарання для нацистських злочинців, які є підсудними на судових процесах від 28 жовтня 1947 р., що містить роз'яснення щодо «Указу Президиума Верховного совета СССР от 19 апреля 1943 года «О мерах наказания для немецкофашистских злодеев, виновных в убийствах и истязаниях советского гражданского населения и пленных красноармейцев, для граждан и для пособников» були передбачені покарання: «1) смертна кара – для німецьких злодіїв, викритих у скоєнні вбивств та катування цивільного населення та полонених червоноармійців, а також для шпигунів та зрадників Батьківщини з числа радянських громадян (стаття 1); 2) заслання на каторжні роботи

терміном від 15 до 20 років – для посібників з місцевого населення, викритих у сприянні злочинам у скоєнні розправ та насильств (стаття 2)» (Без строка давности, 2020, ч. 1: 423–424). Тобто звинувачувальний вирок Бер-Баєру, підготований дніпропетровськими слідчими, передбачав смертну кару або 15–20 років каторги. Але саме в цей період, 1947 р., увага слідчих органів була зосереджена на відкритих звинувачувальних процесах над німецькими військовими, а Особлива нарада при МДБ СРСР, до якої слідчий відправив справу Бер-Баєра, втратила своє право виносити вироки з присудом до вищої міри покарання після завершення війни.

Ці обставини зрештою були враховані Особливою нарадою і замість 10 років за поданням Дніпропетровської військової прокуратури покарання встановлено 7 років таборів. 31 травня 1947 р. Якову Бер-Баєру було оголошено присуд «зрада Вітчизни» за статтею 51-1 «а» КК УРСР і з Дніпропетровської тюрми він був етапований у Чорногорський табір (Держархів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 10, спр. 170:1). Бер-Баєр помер через 3 роки в Красноярському краї (Держархів Херсонської області. Ф.Р-4033, оп. 822: 6а, 6б, 144, 147, 148).

Судячи з матеріалів слідства, управління держбезпеки в Херсонській області, Херсонська тюрма стала передостаннім місцем перебування для декількох тисяч військовополонених та місцевих жителів: євреїв та ромів. За свідченням мешканців сусідніх будинків з 1941 по 1944 рік кожного дня звідти виносили десятки трупів військовополонених і вкидали в рів (покази М.А. Гладир (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 24 зв.), Ф.Н. Бубликової (Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 35 зв.), що знаходився поряд, проводили розстріл груп людей – євреїв та ромів (покази Ф.Н. Бубликової (Архів СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 35 зв.), С.Т. Данильченко (Архів СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 31 зв.), Н.С. Даниченко (Архів СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 33 зв.) та ін.) безпосередньо коло рову.

У слідства були можливості з'ясувати обставини загибелі пацієнтів Херсонської інфекційної лікарні, зокрема, залучивши покази лікаря Херсонської психіатричної лікарні (міського відділення) Павла Володимировича Белова, що вже давав покази Надзвичайній комісії в 1944 р. і виказав обізнаність щодо своїх колег (Круглов, Уманский, Щупак, 2016: 497–498), проте цього не було зроблено. Також 19 грудня 1945 р. у Миколаєві був допитаний колишній начальник охоронної поліції Миколаєва Ганс Санднер. Він показав, що «...приблизно 29–30 квітня було

проведено спеціальну операцію у психіатричній лікарні м. Херсона, згідно з повідомленням відділу охорони здоров'я м. Миколаєва. Там розстріляно близько 200 хворих, головним чином євреїв, зокрема туберкульозних хворих та подагриків. Безпосередньо керував цією операцією не я, а штурмшарфюрер Репер» (Без строка давности, 2020, ч. 2: 346). Із показів не зрозуміло, чи Санднер наводить неточні дані, чи в його показах відображена трагічна загибель тих 200 хворих, з числа 1200, що не були розстріляні 23 вересня 1941 р. (Архів СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 45, 45 зв.), або це були хворі, котрі перебували на диспансерному обліку в міському відділенні, де працював уже згаданий Белов (Архів СБУ в Херсонській обл. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1), 1946: 45 зв.). Але саме в цих показах згадуються хворі на інфекційні хвороби. Засекреченість слідства не сприяла обміну інформацією між різними слідчими групами, покази не звірялись, очні ставки не проводились. Самі матеріали справ були розпорошені ще на етапі їх ведення.

Бер-Баєр отримав досить стандартний вирок, характерний для справ фольксдойче. Викликають подив обставини його реабілітації, оскільки в нашому архіві СБУ знаходяться справи колаборантів з менш обтяжуючими обставинами, але вони досі не реабілітовані, оскільки обіймали керівні посади при окупаційній владі, так само як Бер-Баєр. Можливо, ще були живі ті, хто мав додаткові відомості, особисто знав Бер-Баєрів: на сайті Херсонської міської лікарні є трохи інформації про Бер-Баєра та його брата, зокрема, що він рятував єврейських дітей, допомагав уникати вигнання на примусові роботи в Німеччину, але якихось документальних підтверджень немає. Вирок 10 років зумовлений тим, що подібні справи розглядалися позасудовими органами, такими як згадана Особлива комісія, що не дотримувались процедури слідства, і приймали рішення на свій розсуд, керуючись міркуваннями, що не вважали необхідним обґрунтовувати та документувати. В будь-якому разі Бер-Баєр обіймав керівну посаду під час окупації й не підлягав реабілітації у радянські часи за визначенням.

3. Результати дослідження

Аналіз історіографічної та джерельної бази показав, що події, описані у справі, відбувались на території м. Херсона в 1941 р., у їх епіцентрі опинились євреї – пацієнти Херсонської інфекційної лікарні, заарештовані та розстріляні нацистською окупаційною владою. Вивчення аналогічних практик у лікарнях на території окупованої України дозволяє стверджувати, що керівництво лікарень так чи інакше залучалось до виявлення єврейського населення нацистами і в окремих випадках безпосередньо керувало вбивством своїх пацієнтів; виявлення єврейського населення

в лікарнях усіх типів за лікарняними справами пацієнтів та свідченнями медичного персоналу безперечно проводилось нацистами.

4. Висновки

У результаті дослідження в науковий обіг введено нове джерело з історії Голокосту – слідча справа Бер-Баєра, що містить інформацію про вбивство пацієнтів-євреїв Херсонської інфекційної лікарні. Її вивчення показало, що причетність головного лікаря до загибелі його єврейських

пацієнтів не стала центральним звинуваченням. Бер-Баєр був засуджений як особа німецької національності – фольксдойче, проте, на відміну від багатьох німців, реабілітованих у радянські часи, його судимість не була знята через колабораціонізм – він був реабілітований лише в 1993 р. Можливою обставиною для пом'якшення вироку стало те, що Бер-Баєр, пізніше перебуваючи в Чехо-Словаччині, рятував пацієнтів, зокрема євреїв, від переслідування гестапо.

Література:

1. Архівний відділ Управління СБУ в Херсонській області. Ф. 1, оп. 1, спр. 8 (1). 1946.
2. Без срока давности: преступления нацистов и их пособников против мирного населения на временно оккупированной территории СССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. : Сборник документов : В 2 ч. Ч. 1 / отв. ред. А.В. Юрасов. Москва : Фонд «Связь Эпох», 2020. 688 с.
3. Без срока давности: преступления нацистов и их пособников против мирного населения на временно оккупированной территории СССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. : Сборник документов : В 2 ч. Ч. 2 / отв. ред. А.В. Юрасов. Москва : Фонд «Связь Эпох», 2020. 576 с.
4. Бессонов Н.В. Цыганская трагедия 1941–1945: факты, документы, воспоминания. Том 1. Геноцид цыган во время Второй мировой войны. Москва : Де'Либри, 2020. 456 с.: ил.
5. Боган С.М. Стан медичного та ветеринарного обслуговування населення півдня України в період німецької окупації в 1941–1944 роках. *Наукові праці. Історія*. 2011. Вип. 134. Т. 147. С. 34–36.
6. Вадон Б.Е. Оккупация Херсона. 1941–1944 (рукопись). URL: https://krai.lib.kherson.ua/gu-vadon_gukoris.htm. (дата звернення: 12.02.2022)
7. Голос Волині. 25 лютого 1942 р. № 15. С. 4. URL: <https://cutt.ly/ZPtG76X>. (дата звернення: 24.01.2022)
8. Голос Дніпра. 18 жовтня 1942 р. № 145. С. 4. URL: <https://cutt.ly/jPtGrEE>. (дата звернення: 12.02.2022)
9. Голос Полтавщини. 06 листопада 1941 р. № 4. С. 4. URL: <https://cutt.ly/zPtJtSp>. (дата звернення: 22.01.2022)
10. Грінченко Г. Архівно-слідчі справи про масове знищення пацієнтів психіатричних лікарень окупованої України: розслідування злочину та історичне джерело. *УКРАЇНА МОДЕРНА*. 2020. Число 28. С. 9–29.
11. Грінченко Г.Г. Масове знищення пацієнтів Ігреньської психіатричної лікарні впродовж 1941–43 рр.: цифри, люди, долі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2016. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». Вип. 23. С. 60–69.
12. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4033 Служба безпеки України в Херсонській області, оп. 10, спр. 170 Слідча справа Бер-Баєра Я.В.
13. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4033 Служба безпеки України в Херсонській області, оп. 8, спр. 22, арк. 6а, 6б, 144, 147, 148.
14. Державний архів Херсонської області: Путівник. Київ, 2003. 740 с. С. 454–455. URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Herson_rozdil_IV-VI.pdf. (дата звернення: 12.02.2022)
15. Карташев И.В. Особенности организации медицинского обслуживания населения на оккупированных территориях СССР в период Великой Отечественной войны. *Гуманитарные и юридические исследования*, 2020. Вип. 1. С. 22–32.
16. Кицак Б.В. Медичне забезпечення населення в райхскомісаріаті «Україна» в 1941–1944 рр. : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 «Історія України». Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2018. 23 с.
17. КНП «Херсонська обласна інфекційна лікарня ім. Г.І. Горбачевського» ХОР. URL: <https://www.infhosp.ks.ua/index.php/pro-likarniu/istoriia-likarni>. (дата звернення: 17.01.2022)
18. КНП «Херсонська міська клінічна лікарня ім. С.Є. Карабелеша». URL: <https://www.seaclinic.ks.ua/20-vek>. (дата звернення: 12.01.2022)
19. Круглов А., Уманский А., Щупак И. Холокост в Украине: Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия» : монография. Днепро : Украинский институт изучения Холокоста «Ткума»; ЧП «Лира ЛТД», 2016. 564 с.
20. Кузовова Н. Покарання для фольксдойче: доля німецьких жінок України. *Південний архів (історичні науки)* : збірник наукових праць. Вип. 33, Херсон : ХДУ, 2021. С. 26–30.
21. Лауер Венді. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. С. Коломійця, Є. Ровного. Київ : Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. 368 с.

22. Руккас А. Трагедія Горіхової діброви. Як нацисти розстрілювали душевнохворих у Києві. *Українська правда*. 29 жовтня 2020 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/10/29/158369/>. (дата звернення: 12.02.2022)
23. Херсонщина за часів нацистської окупації. 1941–1944 рр. / Упоряд.: В. Баранюк, О. Стукалова, О. Шинкаренко. Херсон : Херсонська обласна рада; Державний архів Херсонської області, 2010. *Бібліотечка архіву*. Вип. 13. 65 с.
24. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Кривий Ріг : Мінерал АГН України, 2005. 466 с.

References:

1. Arkhivnyi viddil Upravlinnia SBU v Khersonskii oblasti [Archival Department of the SBU Office in the Kherson Region]. F. 1, op. 1, spr. 8 (1). 1946. [in Ukrainian].
2. Bessonov, N.V. (2020). Tsyganskaya tragediya 1941–1945: fakty, dokumenty, vospominaniya [Gypsy tragedy 1941–1945: facts, documents, memories]. Tom 1. Genocid cygan vo vremena Vtoroj mirovoj vojny. Moskva: De'Libri, 2020. 456 s.: il. [in Russian].
3. Bez sroka давности: prestupleniya nacistov i ih posobnikov protiv mirnogo naseleniya na vremennno okkupirovannoy territorii SSSR v gody Velikoj Otechestvennoy vojny 1941–1945 gg. [Without a statute of limitations: the crimes of the Nazis and their accomplices against the civilian population in the temporarily occupied territory of the USSR during the Great Patriotic War of 1941–1945]: Sbornik dokumentov: V 2 ch. CH. 1 / otv. red. A.V. Yurasov. Moskva: Fond “Svyaz’ Epoh”, 2020. 688 s. [in Russian].
4. Bez sroka давности: prestupleniya nacistov i ih posobnikov protiv mirnogo naseleniya na vremennno okkupirovannoy territorii SSSR v gody Velikoj Otechestvennoy vojny 1941–1945 gg. [Without a statute of limitations: the crimes of the Nazis and their accomplices against the civilian population in the temporarily occupied territory of the USSR during the Great Patriotic War of 1941–1945]: Sbornik dokumentov: V 2 ch. CH. 2 / otv. red. A.V. Yurasov. Moskva: Fond “Svyaz’ Epoh”, 2020. 576 s. [in Russian].
5. Bohan, S.M. (2011). Stan medychnoho ta veterynarnoho obsluhovuvannya naselennia pivdnia Ukrainy v period nimetskoj okupatsii v 1941–1944 rokakh [The state of medical and veterinary services to the population of Southern Ukraine during the German occupation in 1941–1944]. *Naukovi pratsi. Istorii*. Vyp. 134. T. 147. S. 34–36 [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti [State Archives of Kherson region]. F.R-4033 Sluzhba bezpeky Ukrainy v Khersonskii oblasti, op. 10, spr. 170 Slidcha sprava Ber-Baiera Ya.V. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti [State Archives of Kherson region]. F.R-4033 Sluzhba bezpeky Ukrainy v Khersonskii oblasti, op. 8, spr. 22, ark. 6a, 6b, 144, 147, 148 [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti: Putivnyk [State Archives of Kherson region: Guide]. Kyiv, 2003. 740 s. S.454-455. Retrieved from: https://old.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Herson_rozdil_IV-VI.pdf/ [in Ukrainian].
9. Holos Dnipro [Voice of the Dnieper]. 18 zhovtnia 1942 r. № 145. S. 4. Retrieved from: <https://cutt.ly/jPtGrEE> [in Ukrainian].
10. Holos Poltavshchyny [Voice of Poltava region]. 06 lystopada 1941 r. № 4. S. 4. Retrieved from: <https://cutt.ly/zPtJtSp> [in Ukrainian].
11. Holos Volyni [Voice of Volyn]. 25 liutoho 1942 r. № 15. S. 4. Retrieved from: <https://cutt.ly/ZPtG76X> [in Ukrainian].
12. Hrinchenko, H. (2020). Arkhivno-slidchi spravy pro masove znyshchennia patsiiientiv psykhiiatrychnykh likaren okupovanoi Ukrainy: rozsliduvannya zlochynu ta istorychne dzherelo [Archival and investigative cases on the mass extermination of patients in psychiatric hospitals in occupied Ukraine: a crime investigation and historical source]. *UKRAINA MODERNA*. Chyso 28. S. 9–29 [in Ukrainian].
13. Hrinchenko, H.H. (2016). Masove znyshchennia patsiiientiv Ihrenskoi psykhiiatrychnoi likarni vprodovzh 1941–43 rr.: tsyfry, liudy, doli [Mass extermination of patients of the Ihren Psychiatric Hospital during 1941–43: figures, people, destinies.]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia “Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky”*. Vyp. 23. S. 60–69 [in Ukrainian].
14. Kartashev, I.V. (2020). Osobennosti organizatsii medicinskogo obsluzhivaniya naseleniya na okkupirovannykh territoriyah SSSR v period Velikoj Otechestvennoy vojny [Features of the organization of medical care of the population in the occupied territories of the USSR during the Great Patriotic War]. *Gumanitarnye i yuridicheskie issledovaniya*. Vip. 1. S. 22–32 [in Russian].
15. Khersonshchyna za chasiv natsystskoi okupatsii. 1941–1944 rr. [Kherson region during the Nazi occupation. 1941–1944] / Uporiad.: V. Baraniuk, O. Stukalova, O. Shynkarenko. Kherson: Khersonska oblasna rada; Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti, 2010. *Bibliotekha arkhivu*. Vyp. 13. 65 s. [in Ukrainian].

16. KNP “Khersonska miska klinichna likarnia im. Ye.Ie. Karabelesha” [Kherson City Clinical Hospital named after E.E. Karabelesha]. Retrieved from: <https://www.seaclinic.ks.ua/20-vek> [in Ukrainian].
17. KNP “Khersonska oblasna infektsiina likarnia im. H.I. Horbachevskoho” KhOR [Kherson Regional Infectious Diseases Hospital named after G.I. Gorbachevsky KhOR]. Retrieved from: <https://www.infhosp.ks.ua/index.php/pro-likarniu/istoriia-likarni> [in Ukrainian].
18. Kruglov, A., Umanskij, A., Shchupak, I. (2016). Holokost v Ukraine: Rejhskomissariat “Ukraina”, Gubernatorstvo “Transnistriya” [Holocaust in Ukraine: Reich Commissariat “Ukraine”, Transnistria Governorate]: monografiya. Dnipro: Ukrainskij institut izucheniya Holokosta “Tkuma”; CHP “Lira LTD”. 564 s. [in Russian].
19. Kuzovova, N. (2021). Pokarannia dlia folksdoiche: dolia nimetskykh zhinek Ukrainy [Punishment for the Volksdeutsche: the fate of German women in Ukraine]. *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky): Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 33, Kherson: KhDU. S. 26–30 [in Ukrainian].
20. Kytsak, B.V. (2020). Medychne zabezpechennia naseleння v raikhskomisariati “Ukraina” v 1941–1944 rr. [Medical support of the population in the Reich Commissariat “Ukraine” in 1941–1944]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk zi spetsialnosti 07.00.01 “Istoriia Ukrainy”*. Zhytomirskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. Zhytomyr. 23 s. [in Ukrainian].
21. Lauer, Vendi (2010). Tvorennia natsystskoi imperii ta Holokost v Ukraini [Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine] / Per. z anhl. S. Kolomiitsia, Ye. Rovnoho. Kyiv: Zovnishtorhvydav Ukrainy; Ukrainskiy tsentr vyvchennia istorii Holokostu. 368 s. [in Ukrainian].
22. Rukkas, A. (2020). Tragediia Horikhovoi dibrovy. Yak natsysty rozstriliuvaly dushevnokhvorykh u Kyievi [The tragedy of the Oak Grove. How the Nazis shot the mentally ill in Kyiv]. *Ukrainska pravda*. 29 zhovtnia 2020 r. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/10/29/158369/> [in Ukrainian].
23. Shaikan, V.O. (2005). Kolaboratsionizm na terytorii reikhskomisariatu Ukraina i viiskovoi zony v roky Druhoi svitovoi viiny [Collaborationism on the territory of the Reich Commissariat of Ukraine and the military zone during the Second World War]. *Kryvyi Rih: Mineral AHN Ukrainy*. 466 s. [in Ukrainian].
24. Vadon, B.E. Okkupatsiia Khersona. 1941–1944 [Occupation of Kherson. 1941–1944] (rukopys). Retrieved from: https://krai.lib.kherson.ua/ru-vadon_rykopis.htm [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 22.03.2022
The article was received 22 March 2022